

Krzysztof Ościłowski *OSPPE*

**PARAFRAZA EWANGELII W IV WIEKU:
EVANGELIORUM LIBRI IV JUWENKUSA
I CARMEN VI PAULINA Z NOLI**

1. Wstęp do parafrazy

Termin „parafraza” oznacza każdy typ kompozycji, która zachowuje przekład (*translatio*) czy to z jednego języka na drugi, czy w obszarze tego samego języka, z jednego stylu na drugi, z jednego metrum na drugie, z poezji na prozę i odwrotnie¹. W starożytności w retoryce występowały słowa, konkurencyjne do parafrazy, jak „metaphrasis”, „metabolè”, „periphrasis”². Są dwa fundamentalne teksty w literaturze klasycznej dotyczące parafrazy: Eliusza Teona³ i Kwintyliana⁴. Wyjaśniają one, na czym polega metoda parafrazy. Według pierwszego, parafraza nie wyczerpuje się w dosłownym zastąpieniu synonimów lub w oddaniu za pomocą parafrazy tekstu, ale zawiera wznowienie i ponowne opracowanie ze strony autora pewnej koncepcji czy wyobrażenia modelu. Kwintilian zaś mówi o parafrazie jako o ćwiczeniu scholastycznym. Na początku uczeń zamienia poezję wierszowaną na prozę, następnie wyjaśnia ją różnymi słowami, wreszcie następuje zupełnie wolna parafraza, która nie zatracza sensu tekstu pierwotnego⁵. Kwintilian sygnalizuje użyteczność parafrazowania poetów łacińskich na prozę, jeśli ono nie

¹ A. V. NAZZARO, *Parafraasi biblica*, in A. DI BERARDINO (ed.), *Dizionario Patristico di Antichità Cristiane*, vol. II, Casale Monferrato 1983, kol. 2679.

Por. A. V. NAZZARO, *La parafraasi salmica di Paolino di Nola*, w: *Atti del Convegno XXVI Cinquantenario della morte di S. Paolino di Nola (431-1981)*, Nola 20-21 marzo 1982, Roma 1983, s. 93.

² Por. THEON AELIUS, *Progymnasmata*, II, 62-64.

³ Por. QUINTILIANUS, *Institutionis oratoriae*, I, 9, 2, s. 55, i X, 5, 4-5, s. 278.

⁵ Por. A. V. NAZZARO, *La parafraasi salmica di Paolino di Nola*, s. 94.

ogranicza się jedynie do prostego tłumaczenia, ale angażuje się w prawdziwą i własną rywalizację (*certainen atque aemulationem*) z parafrazowanym wzorcem⁶

Michael Roberts wyróżnił parafrazę gramatyczną i retoryczną. W tej drugiej znajdujemy parafrazę literalną z przykładem parafrazy biblijnej⁷

Parafraza Biblii, pisana prawie wyłącznie w heksametrze, na gruncie łaciny przyjmuje pewną zaskakującą różnorodność charakterów i form: raz jako wierna transkrypcja zachowująca porządek faktów w ich chronologicznym następstwie i pozbawiona rozszerzeń retorycznych, innym razem jako wolne przerobienie (*retractatio*) ożywione dygresjami lub wzbogacone fragmentami egzegezy doktrynalnej⁸

2. Juwenkusa *Evangeliorum libri* – techniczna metoda parafrazy

Hiszpański prezbiter Juwenkus, jak się powszechnie uważa, jest pierwszym autorem na Zachodzie, który dokonał poetyckiej parafrazy Nowego Testamentu⁹. Żył on w czasach cesarza Konstantyna. Jego gorliwość poetycka rozpoczyna się po edykcji mediolańskim (313), gdy chrześcijanie mogli cieszyć się wolnością religijną. O jego życiu wiemy niewiele. Święty Hieronim przekazuje nam podstawowe informacje o nim w swoim dziele zatytułowanym *De viris illustribus*¹⁰. Najprawdopodobniej około 330 roku Juwenkus napisał w heksametrze *Evangeliorum libri IV*, w których dokonał parafrazy czterech Ewangelii. Jego dzieło otwiera kwitnący okres rozwijającej się poetyckiej parafrazy biblijnej (IV-VI w.); znajdziemy tu sławnych autorów. m. in. Paulina, Seduliusza¹¹, Cypriana, Drakonejusza¹²

A. V. NAZZARO, *La parafrasi salmica di Paolino di Nola*, kol. 2680.

Por. M. ROBERTS, *Biblical Epic and Rhetorical Paraphrase in Late Antiquity*, Liverpool 1985, s. 39.

⁸ A. V. NAZZARO, *Parafrasi biblica*, kol. 2681.

⁹ Por. M. ROBERTS, *Biblical Epic and Rhetorical Paraphrase in Late Antiquity*, s. 74.

¹⁰ Por. HIERONYMUS, *De viris illustribus*, LXXXIV, w: A. CERESA-GASTALDO (ed.), *Gerolamo. Gli uomini illustri* (= Biblioteca Patristica, 12), Firenze 1988, s. 190-192: *Iuvenus nobilissimi generis Hispanus, presbyter; quattuor evangelia hexametris versibus paene ad verbum transferens, quattuor libros composuit, et nonnulla, eodem metro, ad sacramentorum ordinem pertinentia. Floruit sub Constantino principe.*

¹¹ Zob. np. S. COSTANZA, *Da Giovenco a Sedulio. I proemi degli «Evangeliorum libri» e del «Carmen Paschale»*, «Civiltà Classica e Cristiana» 6, 1985, s. 253-286.

¹² Por. A. V. NAZZARO, *La parafrasi salmica di Paolino di Nola*, s. 96.

Co się tyczy odbiorców dzieła Juwenkusa, sprawa pozostaje otwarta. Można wyróżnić dwie grupy. Pierwsza to czytelnicy, którzy nie znają prawd ewangelicznych, ale są bardzo dobrze wykształceni w literaturze klasycznej. Drugą stanowią chrześcijańscy czytelnicy, którzy dalecy są od znajomości literatury klasycznej. Celem więc podstawowym dzieła było także rozpowszechnienie Ewangelii¹³. Cztery Ewangelie stanowią u Juwenkusa jedną całość, ponieważ w ten sposób czytelnik łatwiej przybliży sobie słowa Jezusa.

Ten hiszpański poeta w swojej *narracji* ewangelicznej stara się nie odstępować zbyt od tekstu Pisma Świętego i czyni to, jak wspomina Hieronim, *paene ad verbum*. Proponuje on przeniesienie materii Ewangelii na język pogańskiej literatury klasycznej¹⁴.

Choć autor nie chce zasadniczo odchodzić od tekstu biblijnego, to w niektórych fragmentach swojej parafrazy, jak widać, odstępuje znacznie od tekstu świętego przez rozszerzenia, opuszczenia niektórych miejsc, skrócenia czy substytuty. On sam wszystko to czyni po to, aby wyjaśnić Ewangelie¹⁵.

Ewangeliczne opowiadanie Juwenkusa niesie ze sobą różne rozszerzenia. Znajdujemy dwie duże grupy dodatków: poetyckie opracowania jedynie ozdobione¹⁶ i interpretacje teologiczne albo może właściwiej – katechetyczno-pouczone¹⁷. Zastosowane przez Juwenkusa „rozszerzenia” lepiej cechują osoby, wyciągając na światło dzienne ich poruszenia i uczucia przeżywane u autorów Ewangelii.

Co do opuszczeń, poeta usunął wyrazy żydowskie, terminy o zabarwieniu judaistycznym, mające powiązania z ziemskim życiem Jezusa, miejsca, które mówią o narodzie żydowskim jako o narodzie wybranym. Autor pomija także imiona własne, gdy są one podmiotem zdania albo występują w wołaczu¹⁸. Czyni tak w miejscach, w których opuszczenie nie niesie ze sobą zamieszania w tekście.

Por. G. CAMPAGNUOLO, *Caratteri e tecniche della parafrasi di Giovenco*, «Vetera Christianorum» 30, 1993, s. 49-50.

¹⁴ Por. G. SIMONETTI ABBOLITO, *I termini "tecnici" nella parafrasi di Giovenco*, «Orpheus» 7, 1996, s. 53.

¹⁵ Por. M. DONNINI, *Annotazioni sulla tecnica parafrastica negli Evangeliorum Libri di Giovenco*, «Vichiana» 1, 1972, s. 28.

¹⁶ Por. np. Mt 8,16: *vespere autem facta* i jego przeróbka u Juwenkusa 2.1-3, CSEL 24, s. 41: *lanque dies prono decedens lumine pontum / inciderat, furumque super nox caerulea pullam / sideris pictam flaminis per inane trahebat*.

¹⁷ Por. G. CAMPAGNUOLO, *Caratteri e tecniche della parafrasi di Giovenco*, s. 58.

Por. np. Łk 1,56: *Mansit autem Maria cum illa mensibus tribus*; Juwenkus 1, 103, CSEL 24, s. 8: *Tunc illic mansit trinos ex ordine menses*.

Tekst ewangeliczny jest ubogi w przymiotniki, stąd wierszowana parafraza Juwenkusa czyni go o wiele bogatszym. Poeta w większym stopniu używa przymiotników, starannie je wybiera, oznacza, łączy z rzeczownikami, dając miejsce symetriom oraz przeciwieństwom, w ten sposób kreśli każdy fakt Ewangelii i przenika ducha osoby¹⁹. Sposoby użycia przez niego przymiotników są różne, od prostych, tj. rzeczowników wraz z przymiotnikami²⁰ po kompozycje²¹.

Inną jeszcze cechą występującą w sposobie parafrazowania przez Juwenkusa, wartą zauważenia, jest przejście z mowy zależnej na niezależną.

Autor używa zdań pytających, które zamienia na inne zdania, np. orzecznikowe²².

W dziele hiszpańskiego poety znajdujemy znaczną zgodność z tekstami Wergiliusza, np. w miejscach wielkich poruszeń duchowych. Korzysta on z takich dzieł Wergiliusza, jak: *Eneida*, *Bukoliki (Eklogi)*, *Georgiki*²³.

Evangeliarum libri IV Juwenkusa są na swoje czasy dziełem odpowiednim. Niosą ze sobą dwie sprawy: pielęgnowanie tradycji klasycznej i przepowiadanie chrześcijańskie. Poeta hiszpański oddaje opowiadanie biblijne w formie bardziej uroczystej i wytworniejszej, aby łatwiej dotrzeć do odbiorców. Doskonała zatem wydaje się u niego jedność, jaka zachodzi między prezbiterem i poetą. Z jednej strony prezbiter, który pragnie zbawienia wiecznego, z drugiej strony poeta zdolny, aby je otrzymać dzięki swojemu literackiemu trudowi. Hiszpan przez swoje dzieło staje się heroldem pewnej nowej koncepcji poezji, która będzie szeroko rozwijana przez starożytnych pisarzy chrześcijańskich: utwory poetyckie tych autorów poświęcone Bogu mogą wyjednać im jakąś boską nagrodę²⁴.

¹⁹ Por. M. DONNINI, *Un aspetto della espressività di Giovenco: aggettivazione*, «Vichiana» 2, 1973, s. 67.

²⁰ Por. np. Łk 1,5: *uxor* i Juwenkus 1,5. C'SEL 24, s. 3: *dignissima coniunx*.

²¹ Por. G. SIMONETTI ABBOLITO, *Osservazioni su alcuni procedimenti compositivi della tecnica parafrastica di Giovenco*, «Orpheus» 6, 1985, s. 309.

²² Cfr Mt 6,26: *Respice volatilia caeli. QUONIAM non serunt neque metunt neque congregant in horreis*, który to fragment Juwenkus parafrazuje w 1,634-636, C'SEL 24, s. 34: *Aerias spectemus aves: NUM uomere presso terga soli subigunt, iaciunt aut semina farris, aut segetum culmos incurva falce recidunt?*

²³ Na temat porównań między tekstami Wergiliusza i Juwenkusa, zobacz schemat u F. LAGANA', *Giovenco (= Raccolta di studi di letteratura cristiana antica, 6)*, Catania bez roku wydania, s. 129-146.

²⁴ Por. G. CAMPAGNUOLO, *Caratteri e tecniche della parafrasi di Giovenco*, s. 84.

3. *Carmen VI* Paulina z Noli – parafrazą ewangeliczną

Pieśń VI Paulina z Noli rozpoczyna *corpus carminum*, które nazywane są parafrazami biblijnymi. Oprócz niej mamy jeszcze pieśni VII, VIII, IX, które są parafrazami psalmów. *Carmen VI*, jak się uważa, jest późniejsza od tych trzech pieśni, ponieważ Paulin naturalnie najpierw dokonał parafrazy poezji Dawidowej, a następnie ewangelicznej²⁵. Nolańczyk rozpoczął komponowanie tej pieśni, gdy jeszcze przygotowywał się do chrztu, czyli także przed swoją podróżą do Hiszpanii, w latach 389-390.

To poetyckie dziełko, składające się z 330 wersów zapisanych w heksametrze, jest parafrazą Ewangelii i dotyczy wydarzeń związanych ze św. Janem Chrzcicielem. Należy do rodzaju literackiego, który nazywamy panegirykiem²⁶, już wcześniej przejętym przez chrześcijan do celebracji i uczczenia świętych²⁷. Stąd też pieśń ta zwana jest również *Laus Iohannis*. Przedstawia opowiadanie ewangeliczne dotyczące fragmentów Ewangelii zapisanych przez św. Łukasza (Łk 1, 5-80; 3, 1-7) i św. Marka (Mk 1, 2-6), od zjawienia się anioła Bożego Zachariaszowi i obietnicy prekursora Pańskiego, aż do życia Jana Chrzciciela na pustyni.

Paulin swoimi pieśniami wpisuje się w poczet następców hiszpańskiego prezbitera Juwenkusa, którego dzieło *Evangeliorum libri quattuor* stanowiło wzór czy to przez rodzaj, czy przez język dla poetów chrześcijańskich następujących po nim²⁸.

Nolańczyk – na początku swojej pieśni w wersach 18-19 – definiuje swoją kompozycję jako parafrazę poetycką, czyli to co zamierzał uczynić:

*nos tantum modulis evoluere dicta canoris
uouimus et uersu mentes laxare legentum.*

Prolog pieśni VI rozpoczynający się wierszami 1-26 jest formą bezpośredniej modlitwy skierowanej do Trójcy Przenajświętszej²⁹.

²⁵ Por. A. RUGGIERO, *Paolino di Nola. I carmi* (Strenae Nolanae, 6), t. 1, Napoli-Roma 1996, s. 19.

²⁶ Pieśń VI posiada wszystkie elementy panegiryku: *invocatio, demonstratio, excusatio, glorificatio*.

²⁷ Por. S. COSTANZA, *I generi letterari nell'opera poetica di Paolino di Nola*, «Augustinianum» 14, 1974, s. 638.

²⁸ Por. S. PRETE, *Motivi ascetici e letterari in Paolino di Nola* (Strenae Nolanae, 1), Napoli-Roma 1987, s. 23.

²⁹ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carm.* VI, 1-3, CSEL 30, s. 7: *Summe PATER rerum caelique aeterna potestas, cum quo nostra salus, sanctorum gloria, CHRISTE, SPIRITUS et patri pariter natoque cohaerens.*

Po prologu, w wierszach 27-83, Paulin dokonuje parafrazy początkowych fragmentów pierwszego rozdziału Ewangelii według św. Łukasza, czyli zwiastowania anioła Bożego Zachariaszowi w świątyni (Łk 1, 5-20). W sposób szczególny Nolańczyk podkreśla pochodzenie i szlachetność rodziców Jana Chrzciciela, jak również ich świętość i cnoty³⁰

Inna część Ewangelii, która opowiada o mileżeniu Zachariasza i poczęciu Jana Chrzciciela (Łk 1, 21-25), znajduje swoje odniesienie w wierszach 84-107

Zwiastowanie Maryi (Łk 1, 26-38) zostało sparafrazowane w wierszach 108-138 pieśni. Paulin z dialogu ewangelicznego między Maryją i archaniołem Gabrielem uczynił monolog, gdyż słowa przez niego zapisane, zostały wypowiedziane tylko przez posłańca Bożego³¹ Maryja, służebnica Pańska, jedynie pokornie ich słucha.

Następny passus Ewangelii Łukaszej (39-56), opisujący nawiedzenie Maryi u św. Elżbiety, znajdziemy w pieśni VI w wierszach 139-172. Z kolei narodzenie Jana Chrzciciela (Łk 1, 57-67) opisane jest w następnych, tj. w wierszach 173-204 pieśni Paulina.

Niestety nie odnajdziemy w tym utworze poetyckim Nolańczyka odniesienia do *Magnificat* Maryi. Zaraz po wspomnianym wyżej opowiadaniu następuje narracja o dzieciństwie i młodości Jana, przedstawiona w wierszach 205-254. Paulin dodaje niektóre interesujące spostrzeżenia przemilczane przez ewangelistę Łukasza:

*Labitur interea cunarum tempus; in ipsis
Extat diuini species manifesta uigoris.
Blanditiae risusque silent incertaque cessant
Murmura; serietas lasciui praeuia sensus
Iam tenera informat uenturis moribus ora*³²

Jan-dziecko, który swoje powołanie i Bożą misję manifestuje, nie skłania swoich ust do śmiechu, bo obwieszcza przyszlą pokutę³³

Rozdział 2 Ewangelii Łukasza, przedstawiający narodzenie Jezusa, przybycie pasterzy do Betlejem, zachowanie przepisów prawa co do ósmego

³⁰ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carm.* VI, 29-32, CSEL 30, s. 8: *Vita uiri [Zachariae] pietate fide grauitate pudore, / obsequio condigna dei coniunx huic alma / Elisabeth prisca sanctorum stirpe uirorum / progenita et tanto uirtutibus aequa marito.*

³¹ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carm.* VI, 116-131, CSEL 30, s. 11.

Por. PAULINUS NOLANUS, *Carm.* VI, 205-209, CSEL 30, s. 14.

³³ Cfr S. PRETE, *Paolino di Nola e l'umanesimo cristiano. Saggio sopra il suo epistolario* (=Studi e ricerche, 9), Bologna 1964, s. 139.

dnia po narodzeniu, życie w Nazarecie oraz opis pobytu dwunastoletniego Jezusa w świątyni, został przez naszego autora pominięty, i to ze zrozumiałych względów, ponieważ nie dotyczy bezpośrednio życia Jana Chrzciciela. Paulin natychmiast przechodzi do parafrazowania wersów 1-7 z trzeciego rozdziału Ewangelii św. Łukasza. Píše więc o przepowiadaniu Jana i jego wezwaniu do podjęcia pokuty na odpuszczenie grzechów (wiersze 255-275) pieśni. W tej części Nolańczyk opisuje głos z nieba, który słyszy Jan Chrzciciel i który nawołuje go do podjęcia wyznaczonej mu misji nad brzegami Jordanu³⁴. Głos i słowa pochodzące z nieba nie znajdują odniesienia w tekście biblijnym³⁵.

Dalej, w wierszach 303-314, następuje parafraza Ewangelii według św. Marka (1, 2-6), gdzie jest opis gorliwej działalności misyjnej Jana: przepowiadanie chrztu pokuty na odpuszczenie grzechów, którego udziela w rzece Jordan.

Modlitwa zawarta w wierszach 315-330 wyjaśnia całą pieśń VI i stanowi pochwałę św. Jana Chrzciciela.

Poeta nolański pomija w swojej pieśni śmierć Jana, aby z akcentem nadziei zakończyć swoje dzieło³⁶.

Święty Jan Chrzciciel uważany jest przez Paulina za przykład życia doskonałego. Meropiusz Paulin, który po swoim nawróceniu przygotowuje się do chrztu i pragnie żyć jak człowiek doskonały i mnich, właśnie w Janie Chrzcicielu znajduje wzór do naśladowania³⁷. Jego *Laus Iohannis* jest opisem historycznego życia świętego, w którym pokazane są liczne „topoi” antycznej hagiografii.

Możemy stwierdzić, że w pieśni VI zostały zawarte trzy „chrześcijańskie” rodzaje literackie, a mianowicie: biblijna parafraza poetycka, hagiografia i *laus* czy *enchomium* (pochwała)³⁸.

³⁴ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carm.* VI, 257-267, CSEL 30, s. 16.

³⁵ Por. S. PRÉTE, *Paolino di Nola: la parafrasi biblica della laus Iohannis (carm. 6)*, «Augustinianum» 14, 1974, s. 632.

³⁶ Por. R. P. H. GREEN, *The Poetry of Paulinus of Nola. A Study of his Latinity*, Bruxelles 1971, s. 22.

³⁷ Trzeba zauważyć, że życie monastyczne w okresie pokoju (tj. po zakończeniu prześladowań) było podobnie cenione w doskonałości chrześcijańskiej jak męczeństwo. Rozpoczyna się więc przejście od męczeństwa do życia monastycznego.

³⁸ Por. S. PRÉTE, *Paolino di Nola: la parafrasi biblica della laus Iohannis (carm. 6)*, s. 634.

PARAFRASI DEL VANGELO NEL IV SECOLO:
EVANGELIORUM LIBRI IV DI GIOVENCO
E *CARMEN VI* DI PAOLINO DI NOLA

Riassunto

Questo articolo presenta due opere poetiche scritte in esametro da due autori nel IV secolo che sono le parafrasi dei testi del Nuovo Testamento. Il primo di loro, presbitero spagnolo Giovenco ha scritto *Evangeliorum libri IV*, in cui ha parafrasato quattro Vangeli componendo di loro una opera. Noi dimostriamo la sua tecnica della parafrasi. Il secondo autore è Paolino di Nola con il suo carne VI. Egli descrive gli eventi della vita di Giovanni Battista. La sua poesia è la parafrasi di alcuni frammenti del Vangelo di Luca e di Marco riguardanti del figlio di Zaccaria ed Elisabetta. Pure in questo caso è stato sottolineato il modo e la tecnica del suo cambiamento del testo originale.